

Szakmai beszámoló

a K115578 számú

Az exportot befolyásoló tényezők – három európai régió összehasonlítása

című kutatásról

A kutatás célja

A 2008-9-es válság után az export szerepe felértékelődött. A kutatási tervben körvonalazott célok szerint arra kerestük a választ, hogy milyen tényezők hatnak a kivitel alakulására. Komplex vizsgálatot terveztünk, makro-, mezo- és mikroszinten. Cél volt a komparatív elemzés is: az Európai Unió három olyan régióját hasonlítottuk össze, ami földrajzilag periférikusnak mondható (Visegrádi, Ibériai és Balti országok). Találtunk hasonlóságokat e régiók között, de különbségeket is, a régióon belüli országok esetében is.

A kutatás előrehaladása, módszere

A kutatócsoport személyi összetételében 2016 őszétől változás történt, mert Meisel Sándor távozott a Világgazdasági Intézet állományából. Helyette Túry Gábor lépett be a csoportba. Mindez a munkában fennakadást nem okozott. A munkatervnek megfelelően haladt előre az anyaggyűjtés és elemzés. A kutatás első évében megtörtént az Eurostat alapú külkereskedelmi adatok feldolgozása, elemzése, s a releváns szakirodalom feldolgozása. Tanulmány készült az export és a növekedés összefüggéseit feldolgozó szakirodalomról és elméletekről. Tanulmányok készültek az exportösztönző politikákról (egy speciális EU-szintű ösztönzőről, az Aid for Trade-ről is) és az árfolyamrendszerek szerepéről. A kutatás további szakaszában, annak érdekében, hogy a hazai KKV-k exporttevékenységére ható korlátozó és ösztönző eszközöket megvizsgáljuk, valamint képet kapjunk az export vállalati teljesítményre gyakorolt hatásáról, primer felmérésként kérdőíves felmérést alkalmaztunk. Kérdőíves megkérdezésünk célcsoportja exporttevékenységet folytató kis- és közepes vállalatok voltak. A kérdőívek kiküldése, online kitöltése és beérkezése 2016 novembere és 2017 áprilisa között zajlott. A kérdőíveket elektronikus formában küldtük el a vállalatok vezetői számára a megyei kamarák, iparági szövetségek, a Magyar Külgazdasági Szövetség és a Magyar Nemzeti Kereskedőház közvetítésével. A fenti szervezetek révén valószínűsíthetően több, mint ezer vállalkozáshoz jutott el kérdőívünk, melyből 176-ot kaptunk vissza. (A válaszadási hajlandóság tehát 10% körüli volt, ami megfelel a nemzetközi felmérések tapasztalatainak). Ezután a beérkezett adatok feldolgozása és elemzése következett, valamint az eredmények publikálása. A kérdőívezéssel párhuzamosan az euró bevezetésével és az autóipar szerepével kapcsolatban is születtek publikációk, konferencia előadások. Végül személyes interjúkat készítettünk hat vállalattal és ezeket esettanulmányként feldolgoztuk a zárókötetben és folyóirat publikációkban. Minden évben megbeszélést, szakmai workshopot tartottunk, amikre a kutatás lengyel résztvevőjét is elhívtuk, s külső szakértőket is bevontunk. A kutatás lezárásaként konferenciát tartottunk, ahol a csoport tagjai adtak elő szélesebb közönségnek.

Eredmények

Megvizsgáltuk a három régió *makrogazdasági jellemzőit* a válság kezelése, az árfolyampolitika és az export szempontjából. A „kapitalizmus változatai” (Varieties of Capitalism) elmélet három különböző modellbe sorolja a három régiót. Az Ibériai országok “kevert piacgazdaságok”, a Balti országok “kvázi liberális” piacgazdaságok és a Visegrádi régió a “függő piacgazdaság” modelljét alkotja. A válság előtt mindhárom régióban a folyó fizetési mérleg egyensúlytalanságai, csökkenő munkanélküliség volt jellemző, a munkaerőköltségek a termelékenységnél nagyobb mértékben nőttek, a perifériák országai a tőkebeáramlásra és importra alapozták a gazdaságot. A pénzügyi és euró válságra adott válaszokat az árfolyampolitika lehetőségei is meghatározták. Az Ibériai és Balti államoknak, valamint Szlovákiának korlátozott korrekciós lehetőségei voltak, (belső leértékelés és fiskális szigor) a fix árfolyam rezsimek, illetve az euró miatt, míg Csehország, Lengyelország és Magyarország nominális leértékelést használva vissza tudta állítani versenyképességét és a gazdasági növekedést ösztönözte. A reál-effektív árfolyam alapján Szlovákia magas szinten túlértékelt, a balti államok egyre inkább felértékelődtek, míg Csehország kismértékben túlértékelt. Másrészt, a visegrádi országok közül Lengyelország és Magyarország egyre inkább versenyképesé válhat alulértékeltségüknek köszönhetően, Portugália és Spanyolország reál-effektív árfolyama pedig az elhúzódó válság, belső leértékelődés és a strukturális reformok miatt enyhén alulértékeltté vált. A különböző válságkezelési módszerek ellenére a válság utáni makrogazdasági fejlemények hasonlóságokat mutatnak (korrigált folyó fizetési mérleg, erős export, és a munkaerőköltségeknél jobban növvő termelékenység). Ugyanakkor különbségek is fellelhetők, például a foglalkoztatás, munkanélküliség alakulásában. Végül, az európai perifériák makrogazdasági modelljei egymáshoz hasonlóbbá váltak, de az ún. mély intézményi tényezők nem változtak az utóbbi két évtizedben.

A válság kapcsán felértékelődött az export növekedést elősegítő szerepe. A vizsgált országok kormányai kiemelt szerepet szántak a kivitel ösztönzésének. Elemeztük a három régió országainak válság utáni *külgazdasági politikáit*. A hagyományos, kis-és középvállalatokat célzó export-ösztönzés mellett a külföldi tőkebefektetések ösztönzése is növeli a kivitelt, mivel az e régiókban megvalósított nagyberuházások rendkívül export-intenzívek. A földrajzi és termékszerkezeti export-diverzifikáció stratégiai célként merült fel az országokban. Az EU súlya a külkereskedelmükben azonban csak átmenetileg csökkent, hosszabb távon mind földrajzilag, mind termékszerkezeti koncentrált maradt a kivitel. Ennek oka, hogy a kivitel meghatározó alakítói a nagy multinacionális vállalatok, saját termelési láncon belüli kereskedelemmel, amire a kormányzat kevés ráhatással van. Kimutattuk, hogy a befektetés ösztönző politika (nagyvállalatok vonzása) ellentmondásban vannak az exportösztönző célokkal (kivitel diverzifikálása). A befektetés ösztönzés szűkebb (adókedvezmények, speciális zónák, célzott támogatások) és tágabb (általános üzleti környezet, jogi stabilitás) eszközeit is elemeztük az egyes térségekben. Rámutattunk, hogy ez utóbbi eszközrendszer romlott a Visegrádi országok többségében és ez hosszabb távon nem kompenzálható a szűkebb ösztönző eszközökkel. Az oktatási problémák és a kivándorlás munkaerő hiányt alakított ki nemcsak a Visegrádi régióban, de a Balti államokban és Portugáliában is.

Az export ösztönzésére – EU tagként – Uniós programok is hathatnak ezekben az országokban. Ilyen az „Aid for Trade” program is. Kutatásunk célja volt, hogy kimutassa ennek hatását a

vizsgált országok kivitelére. Gravitációs ökonometriai modellt állítottunk fel, ami általános specifikációja, hogy a partner országok jövedelme pozitívan, a távolság pedig negatívan hat a külkereskedelemre. Eredményeink szerint az Aid for Trade az Ibériai országok kivitelére szignifikánsan pozitív hatással volt, elsősorban a gyarmati múlttal rendelkező partnerországok miatt.

A kutatás részletesen elemezte a *külkereskedelmi folyamatokat* az Eurostat Comext adatbázist felhasználva. A kiszámított Finger hasonlósági index értékei kimutatták, hogy a válság előtti évhez képest a külkereskedelem szerkezete jelentősen nem változott 2017-re (a hasonlóság átlagosan 80%-os az EU-n belüli kivitelben) és a Herfindahl-Hirschman index értékei a koncentráltság megmaradására, néhol növekedésére utalnak. Mind a kilenc ország esetében nőtt a nyitottság, a külkereskedelem szerepe. Bemutattuk az intraregionális kereskedelem fontosságát, a re-export szerepét a Balti államoknál és a globális termelési láncok jelentőségét a Visegrádiaknál. A perifériák országainál a high-tech termékek időlegesen magas aránya a kivitelben a külföldi multinacionális vállalatok tevékenységének függvénye és nem a hazai innovációs és kutatás-fejlesztési háttér eredménye. A hozzáadott-érték kereskedelem adataiból kiviláglik a globális termelési láncokban való részvétel és e tekintetben három Visegrádi ország adatai világszinten is kimagaslóak. Ez a részvétel főleg ún. „hátramutató” (backward) módon valósul meg, vagyis magas szintű importált hozzáadott értékkel. Az alacsony hazai hozzáadott érték arra utal, hogy az értékláncokban elfoglalt pozíciókon van mit javítani. A globális értékláncok leggyakoribb központja Németország és leginkább a Visegrádi országok kapcsolódnak hozzá a három térség közül.

A globális gyártást tekintve a legfontosabb ágazat az *autóipar*, ezért elemeztük szerepét a három régióban. Itt találhatóak a legnagyobb exportőr vállalatok. Az ágazati mutatók és kiviteli adatok alapján megállapítottuk, hogy a szektor befektetéseinek koncentrációja és a termékek típusa meghatározó a jövőbeli termelés szempontjából. A hagyományos belsőégésű motorok fokozatos lecserélése és az új technológiák bevezetése jelentős változásokat generál a szektorban közép távon, ami a beszállítók értékláncban elfoglalt pozícióira is hatással van.

A beszállítók gyakran kis- és középvállalatok (KKVk), amelyek a nagyvállalatokon kívül hozzájárulnak az exporttevékenységhez. Kutatásunk célja volt megállapítani, mely tényezők hatnak a KKVk kivitelére és melyek korlátozzák azt. Az erre vonatkozó elméletek és korábbi felmérések alapján összeállítottunk egy kérdőívet a külső és belső befolyásoló tényezőkről. Az online *kérdőíves felmérés* keretében visszaérkezett válaszok (176 db) alapján 148 exportáló KKV-t vettünk mintának (a nem exportálókat, vagy nagyvállalatokat nem vettük figyelembe).

Az általános feldolgozás mellett a mintát csoportokra is bontottuk. Válaszadóink mintegy fele jelezte, hogy multinacionális cégeknek beszállít. Ennek lehet jelentősége az exporttevékenységben, hiszen e KKV-knak folyamatosan teljesíteniük kell a megrendelői követelményeket, kapcsolati hálójuk, értékesítési ismeretük alakult ki. Mintánkat e két csoportra (beszállítók és nem beszállítók) bontottuk. Továbbá egy másik ismérv szerint is két részre osztottuk mintánkat: export-intenzitás szerint. Így kialakult a jelentős (86 cég) és az alacsony (62 cég) exporttal rendelkező csoport. Az alacsony exportőröknél az export/árbevétel arány 25% alatt van, a jelentős exportőröknél pedig 25%, vagy felette.

A vizsgált minta legfőbb jellemzői

		Válaszadók száma	Teljes minta százalékában
Alapítás éve	2008 előtt	120	81,1
	2009 után	24	16,2
	Hiányzó adat	4	2,7
Külföldi tulajdoni hányad	igen	20	13,5
	nem	127	85,8
	Hiányzó adat	1	0,7
Foglalkoztatottak száma	10 fő alatt	43	29,1
	50 fő alatt	61	41,2
	250 fő alatt	44	29,7
Beszállító-e külföldi vállalatnak	igen	76	51,4
	nem	71	48,0
	Hiányzó adat	1	0,7
Exporttermék típusa	végtermék	93	62,8
	alkatrész	39	26,4
	mindkettő	9	6,1
	Hiányzó adat	7	4,7
Összesen		148	100,0

Forrás: saját számítás

Az exportösztönző és korlátozó tényezők, valamint az export vállalati teljesítményre gyakorolt hatásainak elemzéséhez a leíró statisztikán és keresztábra-elemzésen túl hipotézisvizsgálatot alkalmaztunk, és azt elemeztük, hogy látható-e e csoportok között szignifikáns különbség: eltérő vagy hasonló módon reagálnak-e az exportlehetőségek bővülésére/szűkülésére? (Mivel a minta a Kolmogorov-Smirnov és a Sapiro-Wilk tesztek szerint nem normális eloszlású (szig. érték 0,000 volt minden esetben), így a hipotézisvizsgálathoz a független mintás t-tesztek helyett nem-parametrikus tesztet használtunk. A Kruskal-Wallis teszt ordinális skálák esetén a mediánt teszteli, és nullhipotézise szerint a vizsgált csoportok mediánjai megegyeznek egymással (azaz nincs szignifikáns különbség a csoportok között). A nullhipotézis elfogadásáról vagy elutasításáról a szignifikancia alapján döntünk: amennyiben annak értéke 0,05 fölött található, a nullhipotézist elfogadjuk, ellenkező esetben elutasítjuk.) Az elemzést a beszállítói, valamint az exportintenzitás alapján meghatározott csoportokra vonatkozóan végeztük el.

A válaszok szerint a stabil vevő megléte után a legfontosabb a sikeres exporthoz négy vállalatfüggő (belső) tényező: a saját menedzsment elkötelezettsége, piacismeret, nyelvtudás és technológiai fejlesztés. A beszállító KKV-k számára ezek a tényezők valamennyire fontosabbak, mint a nem beszállítók számára, de statisztikailag szignifikáns különbség nem volt kimutatható a beszállítók és nem beszállítók között. Az export intenzitás szerinti csoportosításnál már három esetben szignifikáns különbséget találtunk: a nyelvtudás, technológia fejlesztés és a hazai valuta leértékelődése fontosabb a jelentős exportőröknek.

Az exportot korlátozó tényezőket illetően, ahogy az elméleti részben említettük, beszélhetünk külső és belső korlátokról. Kérdőívünkre adott válaszaik alapján az exportáló kis- és középvállalatok legerősebb korlátnak a külpiazi kereslet alakulását jelölték meg. Ez egy külső tényező, de függ a cég termékeinek jellemzőitől is. Ezek után belső hiányosságok következnek: információ, nyelvtudás és tőke hiánya. A legkevésbé az árfolyam alakulása és a vevő cég átszervezése okozott problémát.

Az exportkorlátozó tényezőket tekintve némi eltérés mutatkozik a beszállító és nem beszállító KKV-k között. Azok a vállalatok, amelyek multinacionális cégeknek szállítanak be, kisebb problémaként érzékelik a külpiazi kereslet alakulását és az információ, valamint a nyelvtudás hiányát, mint a beszállítók. Ugyanakkor, érthetően, sokkal nagyobb gond számukra az átszervezés a vevő cégnél. A fejlett technológia hiánya azon cégek számára exportkorlátozó, akik nem multinacionális kapcsolatban, hálózatban értékesítenek. Ezzel együtt, statisztikailag szignifikáns különbség a beszállítók és nem beszállítók között általában nem mutatható ki. Egy helyen látszódnak szignifikáns eltérés, mégpedig az információhiány vonatkozásában. Az export intenzitás szerinti csoportosításnál a jelentős exportőröknél három tekintetben volt szignifikánsan nagyobb korlátozó hatás: a szakképzett munkaerő hiánya, fejlett technológia hiánya és átszervezés a vevő cégnél.

A kérdőív további részében az exporttevékenység vállalati teljesítményre gyakorolt hatását vizsgáltuk. A nemzetköziesedés szakaszos elméleteivel összhangban a szakirodalom egyik ága a *tanulási folyamatot* („learning by exporting”) hangsúlyozza. E szerint az export hatására a vállalat ismeretei, kompetenciái, teljesítmény-mutatói javulhatnak. Egy másik szakirodalmi ág az *önkiválasztódást* (self selection) hangsúlyozza, azt állítva, hogy eleve a termelékenyebb, tőkeerősebb cégek kezdenek exportálni. Az exportálók és nem exportálók közötti különbség általában bizonyított, az exportőr cégek teljesítménymutatói jobbak, több bért fizetnek alkalmazottaiknak. Felmérésünk az utóbbi elméletet támasztja alá, mert a válaszok szerint az export jelentős pozitív hatásokkal volt a termékfejlesztésre, foglalkoztatásra, piaci ismeretek bővülésére. Ezeket a hatásokat az export-intenzív cégek jobban érezték.

Az exporttevékenység hatására kialakult változások a vállalatnál (az adott csoport érvényes válaszainak százalékában)

	A	J
Bővültek ismereteik a külpiaconkról	80,0	96,4
Nőtt a vállalat nyeresége	71,7	74,7
Javult a termékek minősége	43,3	72,6
Új gyártási technológiát vezettek be	33,3	67,9
Nőtt a foglalkoztatottak száma	33,3	61,4
Átalakult a vállalat menedzsmentje	26,2	49,4

Megjegyzés: az érvényes válaszok százalékában, A-J az export-intenzitás szerinti csoportok (Alacsony, Jelentős)

Felmérésünket vállalati interjúkkal, esettanulmányokkal egészítettük ki. A szoros és laza beszállítói viszonyra és a gyenge és erős export-intenzitásra is találtunk kis- és középvállalati példát. Ezen felül két nagyvállalattal is folytattunk interjút. Általában, a sikerekben kiemelkedő szerepe volt a vállalatvezető, menedzser hozzáállásának, módszereinek, kreativitásának. Az

esettanulmányok a közlemények között felsorolt cikkekben és a zárókötetben kerültek publikálásra. A felmérés eredményeiből és az esettanulmányokból is kiderül, hogy kiemelt szerepe van a humán tényezőnek (menedzser, válogatott munkaerő) a kivitel alakulásában is, ezért az oktatás, szakképzés erősítése hozzájárul az export növeléséhez és a globális termelési láncokon belüli pozíciók javításához.

Publikációk, konferenciák

A kutatás eredményeit folyamatosan, az egyes résztémák és az előrehaladás szerint publikáltuk a Világgazdasági Intézet Working Paper, Műhelytanulmány és Kihívások sorozatában, hazai és nemzetközi folyóiratokban. Ezeket a beszámolóhoz feltöltött „közlemények” (29 db) sorolják fel részletesen. Itt szerepelnek folyóiratnak benyújtott, de még meg nem jelent publikációk is.

A kutatás három éve alatt számos nemzetközi konferencián mutattuk be az eredményeket (a nemzetközi konferencia előadások száma 20 a hazaiaké 8). Az éves beszámolók ezeket tartalmazzák, ezért itt csak az utolsó év főbb konferenciáit sorolom fel, az előadók neveivel:

Éltető Andrea:

- “Export and FDI characteristics and promotion in the Visegrad countries” Workshop on International Economics, Alicante, Spain, 2017 október 3.
- „National trade and FDI policies in the era of global value chains – the example of the Visegrad countries” 29th Annual EAEPE (European Association for Evolutionary Political Economy) Conference, Budapest, 2017 október 21.
- „National FDI Policies in the Era of GVCs - the example of the Visegrad countries” Conference on Global Production, National University of Singapore, Singapore, 2017 december 6-8.
- „Factors influencing the export of Hungarian SMEs” EIBA Workshop, Budapest, 2018 március 7
- „Factors Influencing the Export of Hungarian SMEs, Testing Network Internationalization” ICEI (International Conference on European Integration), Ostrava, Czechia, 2018 május 17-18
- „Factors influencing the export of Hungarian SMEs - in comparison with the experiences of other Visegrád countries” EACES (European Association for Comparative Economic Studies) Biannual Conference, Warsaw, 2018 szeptember 6-8.
- „A KKVk exportjára ható tényezők - egy kérdőíves felmérés eredményei” MTA KRTK VGI konferencia, 2018 szeptember 27.
- „Factors influencing the export of Hungarian SMEs – compared to other Visegrád countries” MRTT (Magyar Regionális Tudományi Társaság) Vándorgyűlés, 2018 október 18-19, Kecskemét.

Szijártó Norbert

- Varieties of Peripheries – How economic models of Iberian, Baltic and Visegrad countries have changed after the crisis? Konferencia: 15th EACES (European Association for Comparative Economic Studies) Conference, “Post-Transition and Emerging Economies ten years after the Financial Crisis: Policies, Response, Performance and Challenges”. Varsó, 2018. szeptember.
- The Political Economy of Institutional Evolution in the Eurozone. Konferencia: 19th Conference on International Economics and the 7th Meeting on International Economics, Vila-real, Castellón, 2018 június.
- Euro Introduction in the Visegrad Countries – The Political Economy of Staying Outside the Eurozone – The Case for Hungary. Workshop on International Economics, Alicante, 2017. október.
- „Hatott-e az árfolyampolitika és a munkaerő költségek alakulása a kivitelre?” Az exportot befolyásoló tényezők – három európai régió összehasonlítása Az NKFIH 115578 számú kutatás záró konferenciája és online könyvbemutató az Ibériai, Balti és Visegrádi országokról. Budapest, 2018. szeptember 27.

Túry Gábor

- "Consequences of technological change on the automotive value chain – Central Europe’s impact on the competitiveness of the European Union" International Conference on European Integration 2018 Ostrava, 2018. május 17-18.
- "The performance of the automotive industry after the crisis in two semi-peripheral EU regions" 15th European Association for Comparative Economic Studies Conference Varsó, 2018. szeptember 6-8.
- "Az Ibériai, Balti és Visegrádi országok autóiipari kivitelét meghatározó tényezők" Az exportot befolyásoló tényezők – három európai régió összehasonlítása Az NKFIH 115578 számú kutatás záró konferenciája és online könyvbemutató az Ibériai, Balti és Visegrádi országokról. Budapest, 2018. szeptember 27.

Udvari Beáta

- “Research and development cooperation between the EU and Africa: a critical assessment from the point of view of international trade”. European Trade Study Group 20th Conference, Varsó, 2018 szeptember 13-15
- „Profitálnak-e a Visegrádi, a Balti és az Ibériai államok az EU fejlődő országok felé irányuló segélyezéséből? Az Aid for Trade esete” Az exportot befolyásoló tényezők – három európai régió összehasonlítása Az NKFIH 115578 számú kutatás záró konferenciája és online könyvbemutató az Ibériai, Balti és Visegrádi országokról. Budapest, 2018. szeptember 27.

Antalóczy Katalin

- „Az export és a külföldi tőkebefektetések ösztönzése” Az exportot befolyásoló tényezők – három európai régió összehasonlítása Az NKFIH 115578 számú kutatás záró konferenciája és online könyvbemutató az Ibériai, Balti és Visegrádi országokról. Budapest, 2018. szeptember 27.

2018 szeptember 27-én tartottuk meg a kutatás zárókonferenciáját. Itt mutattuk be az angol nyelven elkészült, 220 oldalas online tanulmánykötetünket is (címe: „Export influencing factors in the Iberian, Baltic and Visegrád regions”). A kötetben a kutatócsoport tagjainak tanulmányai olvashatók, amelyek bemutatják a kutatás eredményeit. A kötet megjelenéséről levelező listán, honlapon és szociális médiában is tudósítást adtunk.

További hasznosítás

A kutatás eredményeinek terjesztése a lezárás után még folyik tovább, többek között konferencia előadásokon. További kutatások alapjául is szolgál, például a globális értékláncok, autóipar, vagy a vállalati nemzetköziesedés területén. A gazdaságpolitika számára a kutatás következtetései mindenképpen hasznosak, ebből a szempontból üdvözlendő, hogy a záró konferencián minisztériumokból is voltak részt vevők. A felsőoktatásban a külgazdasági, nemzetközi gazdasági tanulmányok keretében az angol nyelvű zárókötet lehetőséget ad a kutatás megismerésére mind a magyar, mind a külföldi hallgatók körében.

Budapest, 2018 október 17.

Éltető Andrea, kutatásvezető